

BÓNIS PÉTER

Ius commune és ius imperiale a Quadripartitum szerint

A Quadripartitum szerkesztésének körülményei

Az 1548: 21. törvénycikkkel indult meg a *Hármaskönyv* átdolgozásának a hatvani országgyűlésen tervbe vett kísérlete.¹ Már az 1525. évi országgyűlés^{32.} törvénycikke elrendeli, hogy a *Tripartitumot*, mielőtt az országgyűlés és a király elfogadná, át kell vizsgálni. Az 1548: 31. törvénycikk pedig egy külön bizottság kiküldéséről rendelkezik, amelynek az volt a feladata, hogy átvizsgálja a *Tripartitumot*.² A törvény szerint a királynak kell kiválogatni azokat a jogtudósokat, akiknek feladata a *Hármaskönyv* átvizsgálása.

A *Quadripartitum* szerkesztésével megbízott bizottság tagjai voltak, Gregoriánczy Pál zágrábi püspök elnöke mellett: Újlaki Ferenc győri püspök, királyi helytartó; két királyi tanácsos: Mérey Mihály személynök, Szarvaskendi Sybrik Gergely; Kamaray Tamás országbíró-helyettes; pókateleki Zombor János, a királyi ügyek igazgatója és Bodenarius Márton, híres bécsi jogtanár, aki „juris utriusque doctor” volt, és a szerkesztés munkáját végezte.

1 Köszönöm JAKAB Éva, az Osztr. Tudományos Akadémia levelező tagja és HOMOKI-NAGY Mária professzor asszonynak a munkáulésen való részvételét és értékes hozzászólásaikat.

2 *Quadripartitum praefatio*. VIII. oldal. ILLÉS József: *A Quadripartitum közjogi interpolációi*. Budapest, 1931, 20.

A bizottság munkája az országgyűlés többszöri sürgetése után 1553-ban, 39 évvel a *Hármaskönyv* elkészülte után látott napvilágot *Quadripartitum* néven.

A szerkesztőbizottság megbízása szerint a szerkesztőknek mindazt, ami az igazsággal, az isteni és emberi törvénnyel ellenkezőnek látszik, ki kell küszöbölnie („quae[...] veritati, legi, quae divinae atque humanae viderentur contraria tollere”).

Ezen feladattal szemben a bizottság maga mondja, hogy jogunkban ugyan sok olyan tételt lehet találni, ami az igazsággal, az isteni és emberi törvénnyel ellenkezik, mégsem lehetne mindazokat a tételeket kihagyni, mert ezzel megváltoztatnánk jogunkat. A bizottság tagjai külön is kiemelik, hogy a nemesség jogait, kiváltságait és mentességeit sértetlenül megőrzendőnek tartották.

Míg Werbőczyt az ország szokásjogának összegyűjtésével bízták meg,³ addig a *Négyeskönyv* szerkesztőbizottsága az érvényben lévő teljes jogot akarta összeírni, tehát nemcsak a szokásjogi, hanem a törvényekben elszórt rendelkezéseket is beledolgozta munkájába.⁴ Ezenfelül a *Négyeskönyv* szerkesztőinek feladata volt Werbőczy munkájának kijavítása is. Ez nemcsak azt jelentette, hogy a *Hármaskönyv*-ből hiányzó jogtételeket pótolni kellett, hanem azt is, hogy a közben megváltozott vagy megváltoztatandónak vélt szabályokat is bele kellett olvasztani a törvénytűbe.⁵ Azonkívül feladatul tűzték ki maguk elé, hogy érthetőbb rendszerbe foglalják a Werbőczy által kifejtett szabályokat. A munka során szinte feldolgozták a *Hármaskönyv* egész anyagát, amelyeket részletszabályokkal egészítettek ki. A *Quadripartitum* elemzői (Degré, Viczián, Illés) szerint a hozzátoldások túlnyomó része olyan tényállásokra vonatkozik, amelyeket Werbőczy részletkérdés vol-

3 1498: 6. tc.

4 *Quadripartitum* praefatio. V. old. „Decreta omnia et statuta in diversis hactenus sparsis voluminibus in unum velut corpus redigantur.”

5 Praefatio. XIV. oldal.

tuk miatt mulasztott el számba venni. Csak kevés nagyobb jelentőségű, a *Tripartitum*-ban nem megtalálható szabállyal találkozhatunk, vagyis a *Hármaskönyv*-hez nagymértékben ragaszkodik, annak ellenére, hogy ebben az időszakban még nem mondhatjuk, hogy Werbőczy tekintélye akadályozta volna meg egy önállóbb törvénytövege létrejöttét.

A szerkesztés munkája nagyon lassan haladt előre, mert a kodifikációhoz szükséges költségekkel takarékoskodtak. Ezért az 1550-es országgyűlés megsürgeti a munka befejezését, és elrendeli, hogy a szerkesztőkről bőkezűbben történjék gondoskodás.⁶

Az egész anyag rendszerezésénél a munka készítői a *Hármaskönyv*-hez alkalmazkodtak. A négy rész ugyanabban a sorrendben adja elő az anyagot, mint a *Hármaskönyv*. A *Hármaskönyv* I. részének anyagát két részbe foglalták úgy, hogy a személyi jogi részt mint első részt különvették és az egész munka élére helyezték; így keletkezett a négyes felosztás.

Az egész munka menete tehát ugyanaz, mint a *Hármaskönyv*-é, csak a *Hármaskönyv* I. része oszlik ketté, és így minden későbbi rész eggyel eltolódik. Ami a *Tripartitum* I. részében van, azt tárgyalja a *Quadripartitum* I. és II. része, a *Tripartitum* II. részének a *Quadripartitum* III., a *Tripartitum* III. részének a *Quadripartitum* IV. része felel meg.

A *Négyeskönyv* anyaga tehát így oszlik fel: I. részben van a közjogi anyag, a királynak, a nemességnek jogai (a személyi jog); a II. rész az országos nemesi magánjog többi részével, a III. rész a peres eljárással, végül a IV. a partikuláris jogokkal, Horvát-

6 1550: X. tc.: „Probatum etiam ordinibus et statibus regni, quod majestas sua de reformatione decreti, et juris interim aequa administratione clementer proposuit.”

§. 1. Operae pretium esse censent, inceptum opus, quoad ejus fieri possit, celerius ad exitum perducere, ac proinde et sollicitandos eos, quibus haec provincia demandata est; et largius quoque quam hactenus sumptus suppeditandos, ut omnis cunctatio facilius tollatur.”

ország, Erdély jogával, a megyék és városok statutárius jogával, valamint a jobbágyi joggal foglalkozik.

A *Quadripartitum* nem egyéb, mint a *Tripartitum* némileg bővített, de nem mindenben javított kiadása; legnagyobb részben szó szerint megegyezik a *Tripartitummal*, sokszor pedig csak bővebben adja ugyanannak a tételeit. Aránylag igen kis részében tartalmaz új tételeket. A *Négyeskönyv* 389 címe közül csak 94 cím különbözik a *Hármaskönyvtől*. Az új tételek sem vonatkoznak a joganyag fontos, elsőrendű kérdéseire; ezeknél híven lemásolták Werbőczy munkáját.⁷

Mielőtt a *Quadripartitum* az országgyűlés kiküldött bizottsága elé került volna, előbb a bécsi udvarnál vizsgálták meg, és azt kívánták, hogy a szerkesztők többféle javítást és módosítást tegyenek rajta, de ők vonakodtak eleget tenni ezeknek a kívánalmaknak.

Így azután a *Quadripartitum* nem jutott az országgyűlési bizottság elé sem, hanem nyomtalanul eltűnt. Még csak kézirati példányai sem terjedhettek el az országban, hanem a munka a levéltárakban lappangott egészen a XVIII. század végéig. A *Négyeskönyvet* csak magánhasználat céljaira nyomtatták ki 1798-ban, Zágrábban.

7 ILLÉS József: Bevezetés a magyar jog történetébe. A források története. Budapest, Rényi Károly Könyvkiadó Vállalata, 1910.

A *Quadripartitum* általános tartalmi áttekintése

A *Quadripartitum* elemzését az Illés-szeminárium keretében végezték el: a perjogi és büntetőjogi részét Degré Alajos,⁸ a magánjogi részét Viczián István,⁹ a közjogi részét pedig Illés József.¹⁰ A fenti művek alapján kíséreljük meg a *Quadripartitum* jellemzését. Főként Degré és Illés alapos elemzése a közjog, a perjog és a büntetőjog terén ismerteti azokat a különféle részlerszabályokat, amelyekre egy ilyen rövidebb összefoglalóban nem térhetünk ki. Ehelyett az általuk röviden összefoglalt megállapításokat és kiemelt rendelkezéseket vesszük sorra. Nem terjeszkedhetünk ki természetesen arra sem, hogy mennyiben valósult meg a *Négyeskönyv* szabályrendszere a gyakorlatban. Ennek bemutatását még Degré sem vállalta, éppen a hiányos forráskiadás miatt.

Érdeemes tehát számba venni – a terjedelem megengedte keretek között – azokat a nagyobb jelentőségű, *Hármaskönyvtől* eltérő szabályokat, amelyeket a *Négyeskönyv* a perjog, a magánjog és a büntetőjog terén tartalmaz.

Degré az egybevetés során az új tételeket három csoportba osztja. Az egyik csoport a *Hármaskönyvből* hiányzó és részben a *Hármaskönyv* utáni törvények felvétele, a másik a hiányzó szokásjogi tételek, a harmadik rész pedig a szerkesztők által határozottan reformáló szándékkal bevezetett tételek. Az utóbbiak közül hasznosnak tartjuk, hogy felsoroljunk néhányat. Ilyenek: az

8 DEGRÉ Alajos: Négyeskönyv perjogi anyaga. Az Illés-szeminárium kiadványa, 3. sz. Budapest, 1935. és DEGRÉ Alajos: A Négyeskönyv büntetőjogi elvei. Az Angyal-szeminárium kiadványa 34. Budapest, 1936.

9 VICZIÁN István: A *Quadripartitum* eltérései a nemesi magánjogban. Az Illés-szeminárium kiadványa, 2. sz. Budapest, é. n.

10 ILLÉS József: A *Quadripartitum* közjogi interpolációi. Bp., 1931. A *Quadripartitumra* vonatkozólag ILLÉStől lásd még Bevezetés a magyar jogtörténetbe. Budapest, 1929.; HOLUB József - ILLÉS József: A *Quadripartitum* közjogi interpolációi című könyvéről. 1932. 100 o.

ítélőmesterek az ország rendes bírái közé számítandók,¹¹ a hosszú perek eltörlendők,¹² az idézés ismétlésének nincs helye,¹³ az idézőlevélben fel kell tüntetni a per tárgyát,¹⁴ keresetváltoztatásnak perfelvétel után nincs helye.¹⁵ A gyakorlatba átment rendelkezések közül jelentős, hogy a nem hiteles pecsét alatt kiadott magániratoknak nem a pecsét, hanem az aláírás ad hitelt, és e levelek is használhatók a perben.¹⁶ Bármely perben tanúskodhatnak nem nemesek is a két peres fél beleegyezésével, kisebb perekben azonban a felek beleegyezése nélkül is. További rendelkezés még, hogy nem tanúskodhatnak a peres felek szolgálai és azok, akik a felektől függenek.¹⁷ A tanúk száma sem mindig 24, amint azt a *Tripartitum* előírja,¹⁸ hanem a per súlya szerint kevesebb tanú is elegendő.¹⁹ A *Quadripartitum* rendelkezést tartalmaz még a perköltség megtérítésére vonatkozóan is.²⁰ A későbbiekben a gyakorlatban is alkalmazott szabály volt még, hogy a királyi kegyelemmel való perújításnak csak az ítélet végrehajtása után van helye,²¹ és ilyen perújításnak helye lehet akkor is, ha az illető perben már volt egyszerű perújítás.²²

Összefoglalásul Degré megállapítja, hogy a *Négyeskönyv* szerkesztői a perjogi anyag tekintetében alapos munkát végeztek. Nemcsak kisebb hozzátoldásokat, hanem erőteljes reformokat is meg kívántak valósítani, amelyek közül a legjelentősebb lett volna

11 *Quadripartitum*, III. 6. cím.

12 *Quadripartitum*, III. 14. cím.

13 *Quadripartitum*, III. 15. cím.

14 *Quadripartitum*, III. 11. cím.

15 *Quadripartitum*, III. 29. cím.

16 *Quadripartitum*, III. 40. cím.

17 *Quadripartitum*, III. 40. cím, III. 41. cím, III. 44. cím.

18 *Tripartitum*, II. 32. cím 1. par.

19 *Quadripartitum*, III. 41. cím.

20 *Quadripartitum*, III. 106. cím.

21 *Quadripartitum*, III. 98. cím, III. 99. cím.

22 *Quadripartitum*, IV. 18. cím.

a hosszú perek eltörlése (*l'abolition des longs procès*),²³ vagyis hogy minden pert egyetlen törvényszakon fejezzenek be, a négynyolcados hosszú perek pedig teljesen szűnjenek meg.²⁴

A *Quadripartitum* magánjogi részének elemzésére rátérve és Viczián észrevételeit alapul véve meg kell állapítanunk, hogy a *Quadripartitum* a *Tripartitum* mindegyik lényeges tételét átvette, és a szerkesztők munkája túlnyomóan nagyszámú hozzátoldásokban állott. Leginkább említésre méltó változtatásai főleg közjogiak, mint például az ellenállási jogra vonatkozóan²⁵ vagy pedig hogy földbirtokot idegenek nem szerezhetnek,²⁶ aki pedig idegennek ad el birtokot, hűtlenséget követ el.²⁷

A gyámság *Hármaskönyv*-ben is ismert szokásos fajtáin túl (végrendeleti, törvényes, rendelt) a *Quadripartitum* negyedik fajtaként lehetővé teszi, hogy a gyámoltak serdült korukon túl szülcik nemlétében saját maguk válasszanak gyámot.²⁸ Ha azonban nem épelműek, akkor serdült korukon túl is gyámjuk van.²⁹

Az árvák az atyjuk ellen indított perekben felelni kötelesek. Ehhez a *Négyeskönyv* kivételképpen hozzáteszi, hogy atyjuk halálától számított egy hónapon belül a birtokügyekben mégsem kötelesek felelni. Ez a kivétel azonban csak a birtokügyekre vonatkozik, amelyekben szükség van arra, hogy a vonatkozó okmányokat felkutassák és bemutassák. Azokban a perekben azonban,

23 Chaque proces doit être terminé au cours d'une session (terminus judicialis). Un ajournement ne peut être accordé que dans les cas suivants: l'audition des témoins, la production des chartes, et l'évocation des garants. (*Quadripartitum*, 3 tit. 14., 15., 32., 106.)

24 *Quadripartitum*, 3., 14., 15. utolsó mondata és 106. Ez a szabály azonban sokáig nem ment át a gyakorlatba. 128.

25 *Quadripartitum*, I. 18. cím.

26 *Quadripartitum*, I. 25. cím.

27 *Quadripartitum*, II. 14. cím.

28 *Quadripartitum*, II. 97. cím.

29 VICZIÁN, 95.

amelyekben okirati bizonyításnak nincs helye, ilyen perhasztás sem engedélyezett.³⁰

A vagyonjogban a *Tripartitum* nem ismeri az el nem adományozható királyi javak fogalmát. A *Négyeskönyv* azonban kimondja, hogy „a királynak vannak olyan javai, amelyek jövedelme a királyt illeti, amelyeket azonban senkinek oda nem adhat, el nem adományozhat”.³¹ Ha valaki mégis szerez magának ilyen jószágot, azt a javak becsűjében marasztalják.³²

A *Quadripartitum* ismeri (a *Hármaskönyvtől* eltérően) az adományozás olyan fajtáját is, amelyben a kérdéses birtokon terhek vannak. Ilyenkor a korábban megterhelt birtok a terhekkel együtt száll át.³³ Ezt az indokolja, hogy a hitelező ne veszítse el követelését, ha adósának magva szakad.³⁴

A birtokok erőszakos foglalóira vonatkozóan a *Quadripartitum* II. 21. címe részletes szabályokat tartalmaz, amelyek a *Tripartitumból* hiányoznak. Közli az 1486. évi dekrétum 22. és 23. cikkelyét, amelyek a birtokvédelmet szabályozzák. Abban az esetben, ha valaki azt állítja, hogy valamely birtok nem a királyi *fiscus*t illeti, az a rendes *octavalis*okon kívül bizonyítékait a nádornak mutassa be.³⁵

A *Quadripartitum* hozzátoldása az az adósvédelmi rendelkezés, hogy ha valaki kölcsönét a bevallásban megjelölt időn belül nem fizeti vissza, és abban állapotok meg, hogy nemfizetés esetén, lejáratkor a hitelező az adós birtokát elfoglalhatja, ha a hitelező a lejáratától számított 1 hónapon belül nem iktatná be a birtok-

³⁰ VICZIÁN, 98.

³¹ *Quadripartitum*, I. 7. cím.

³² VICZIÁN, 34. Ez a rendelkezés tulajdonképpen egy 1514-es törvénycikket valósít meg, amely szerint a király a tanácsa nélkül jövedelmeit nem adhatja oda (pl. királyi városok).

³³ *Quadripartitum*, II. 13. cím.

³⁴ VICZIÁN, 34.

³⁵ *Quadripartitum*, II. 21. cím.

ba, a vele kötött *fassio* erejét veszti. Ennek a szabálynak indoka az volt, hogy a hitelezők gyakran a kölcsön visszafizetése után is maguknál tartják a *fassionalis* levelet, nem adnak nyugtát vagy a *fassionalis* levélről hiteles másolatot is szerezhettek be, és ezzel az adóst perelhatték.³⁶

A *Quadripartitum* éles különbséget tesz a *contractus* és az *adoptio fraternalis vel filialis* között. A feudális jog szerint akkor szólunk (szorosabb értelemben vett) *contractus*ról, ha két nemes kölcsönösen, *fassio* útján akként rendelkezik birtokai örökléséről, hogy ha valamelyikük, illetőleg valamelyikük örökösei örökös nélkül hal el, akkor az elhunyt javai a túlélőre szálljanak. Ezzel szemben az *adoptio* vagy azonnal hatályos, vagy feltételhez kötött. Ezt az utóbbi, feltételhez kötött *adoptiót* nevezzük *permissiva substitutio*-nak is, mivel a király beleegyezésétől (*consensus regius*-tól) függ. Az *adoptio fraternalis vel filialis* és a *contractus* között az a különbség, hogy egyoldalú jognyilatkozat, míg a *contractus* kétoldalú jogügylet, vagyis megszakadás esetére a szerződő felek egymást kölcsönösen örökössé teszik. A *Quadripartitum* igényességét jelzi az a tény, hogy világossá teszi ezt a Werbőczi-nél nem létező megkülönböztetést.

Az ősi ingatlan eladására és elidegenítésére vonatkozóan is tartalmaz szabályokat a *Quadripartitum*. Az ősi birtok elidegenítésekor a rokonoknak két joguk van. Az egyik az, hogy beleegyezésük nélkül az ősi birtokot nem lehet elidegeníteni, a másik pedig a rokonok elővásárlási joga. Mindenekelőtt azonban tudni kell, hogy melyik birtok ősi és melyik birtok nem, vagyis tudni kell, hogy a fenti szabályok mely ingatlanra vonatkoznak.

A *Quadripartitum* erre vonatkozóan is tartalmaz kiegészítő szabályt. A *Tripartitum* ugyanis nem nyilatkozik arról, hogy a szerződés (*contractus*), az örökbefogadás (*adoptio*) vagy a fiúsítás

³⁶ *Quadripartitum*, II. 42. cím.

(*praefectio*) által szerzett birtok ősi-e vagy sem. A *Quadripartitum* II. 48. címe szerint: ha a szerződés, amelynek révén az atya a birtokhoz jutott, valamely ősi birtok ellenértéke fejében jött létre, akkor a birtok ősinek tekintendő. Ha azonban a szerződést csak szerzett javak lekötése ellenében vagy ellenérték nélkül kötötték, akkor az átruházott birtok is szerzettnek minősül. A fiúsítás (*praefectio*) révén szerzett birtok a *Tripartitum* szerint maga szerzettnek, a *Quadripartitum* szerint viszont ősinek tekintendő.

A rokonok beleegyezési joga alól kivételt képez a tehervállalás, amelynél tehát nincsek szükség a rokonok beleegyezésére. A *rationalis oneris assumptio*-nál (pl. *dotulitium* vagy *quartalitium* kifizetésére) az atyafi a tehervállalást a *homagium* és az egész tőkeösszeg visszafizetése ellenében vonhatja vissza.³⁷ Ezzel szemben a *Tripartitum* szerint³⁸ az apa díjának és bárhol fekvő összes birtokai közbeccsűjének megfizetése mellett vonhatja vissza a tehervállalást (elidegenítést). A szükséges tehervállalást azonban az atyafi nem vonhatja vissza. Szükséges tehervállalásnak minősül a fogolykiváltás és a főben járó ítéletnél a fej megváltása.

A *Quadripartitum*³⁹ a főben járó ítélet tekintetében ellenkező álláspontot képvisel, mint a *Hármaskönyv*.⁴⁰ A főben járó ítélet esetében csupán a saját osztályrész (*ipsum solum et praeccise concernens*) adható el.

A rokonokat a birtok eladásakor elővételi jog illeti meg, amelyet megkínálásnak neveznek. Ha egyezség értelmében birtokát ellenfelének *in specie* kell átadni, akkor a rokonok elővételi joga nem érvényesül. A fogságból való kiváltás esetében viszont, mivel a pénzre van szükség, nem magára a birtokra, a rokonoknak van elővételi joguk. A szomszédok, akiknek a rokonok után van elővételi

37 *Quadripartitum*, II. 31. cím.

38 *Tripartitum*, I. 59. cím.

39 *Quadripartitum* II. 31. cím.

40 *Tripartitum*, I. 59. cím.

joguk, a megkínálás elmulasztása esetén a *Tripartitum* I. 60. szerint a teljes összeg vagy az örökbecsű megfizetésével követelhetik a birtokot. Ezzel szemben a *Quadripartitum* II. 32. rendelkezése szerint nem közbeccsűért, hanem csak az egész, szerződésben kialakított összeg ellenében válthatják magukhoz a birtokot.

Ezenkívül, ha a megosztott testvérek egyikének birtokát az ellenség elfoglalta, a maradék birtokokat kell osztályra bocsájtani.⁴¹ Az elcserélt birtok a megszerző magva szakadtával nem száll vissza az elcserélőre (II. 34). A *Quadripartitum* pedig már lehetővé teszi zálogos birtok esetén a kamatszedést (II. 81.). (*Creditor aliquod pecuniae suae emolumentum et commodum ac vero habere potuisset*.)⁴² A *Quadripartitum* külön kimondja még, hogy nincs elévülés az árva ellen sem annak 12 éves koráig.⁴³ Az adománybirtok megszerzésére felhasznált pénzösszeg fejében pedig a leányok vagy örökrész követelhetnek, vagy az illető birtok után leánynegyed (*quarta puellaris*), de egyszerre mindkettőt nem.⁴⁴

Összefoglalásul Viczián megállapítja, hogy „le seul but des compilateurs du *Quadripartitum* fut d'améliorer, de perfectionner, de rendre plus logique l'ensemble des dispositions du *Tripartitum* et qu'ils ne furent guidés par aucune tendance politique”.

A *Négyeskönyv* büntetőjogi elveit elemezve nyilvánvaló, hogy az nem büntetőjogi törvénykönyv, hanem éppen úgy, mint Werbőczy, a Gaius-féle felosztást követi, amelyben a büntetőjogi szabályok nincsenek összefoglalva. Nincs tehát kapcsolatban a Carolinával, amely a bűncselekményeket tárgyuk szerint osztályozza (1530). A perjogi és magánjogi anyaghoz hasonlóan a *Négyeskönyv* módszere a *Hármaskönyv*-ből hiányzó törvényszövegek felvétele,

41 *Quadripartitum* II. 60. cím.

42 VICZIAN, 73.

43 *Quadripartitum*, II. 65. cím.

44 *Quadripartitum*, II. 6. cím.

részletszabályok alkotása, magát a büntetőjogot csak kis mértékben fejlesztte a *Hármaskönyvhöz* képest.

Fontos szabály például az az 1548: 41. törvénycikkkel egyező *Quadripartitum* IV. rész 38. cím, amely szerint senki a jobbágyát, ha ez bűncselekményt nem követett el (*sine manifestis delictis et excessibus*) börtönbe nem vetheti. A IV. rész 10. cím szerint jószágvesztéssel bünhődik az a földesúr, aki nem engedi ingatlanán a nyomozás lefolytatását. A fosztogatók és rablók a megyék paraszára a király által közvetlenül is büntethetők (III. 71.). Az addigi törvényekhez képest a hűtlenség több törvényi tényállását sorolja fel, így például az is hűtlenség, ha valaki közfelkelés esetén elmulasztja a hadba vonulást,⁴⁵ a hűtlenek befogadása azonban negyven napig nem büntetendő.⁴⁶ Ezeken kívül részletesen felsorolja az egyéb földesúri vétségeket is,⁴⁷ pontosabban meghatározza egyes bűncselekmények fogalmát, mint például a hamis gyámság⁴⁸ és a hamis eskü.⁴⁹

A *Négyeskönyv* rendszerében a gyújtogatás, a méregkeverés és a paráználkodás a közönséges bűncselekmények közé tartozik.⁵⁰ A büntetések fajait szaporítja, a *Tripartitum* által az egyes bűncselekményekre rendelt büntetési tételeket helyenként átalakítja. A büntetőjogi elvek terén figyelembe veszi a szándékot.⁵¹ Bár az elnevezés említése nélkül, de ismeri az elkövetői alakzatok közül a felbujtást, amely parifikációval ugyanúgy büntetendő, mint a tettesi alapszelekmény,⁵² ezenkívül tartalmazza a közvetett tettséget is.

45 *Quadripartitum*, I. 32. cím.

46 *Quadripartitum*, II. 15. cím, 16. cím.

47 *Quadripartitum*, IV. 2. cím, 12. cím, 40. cím, 41. cím, 45. cím stb.

48 *Quadripartitum*, II. 90. cím.

49 *Quadripartitum*, III. 38. cím.

50 *Quadripartitum*, III. 55. cím, 71. cím.

51 *Quadripartitum*, II. 14. cím.

52 *Quadripartitum*, III. 27. cím.

Fontos modernizáló szabályokat tartalmaz a jogos védelemről. A munkálat szerint az ingó vagyon védelménél éppen úgy helye van a jogos védelemnek, mint a személy esetében.⁵³ Az ingatlan jogos védelme pedig, ha az visszafoglalás útján történik, jogosan történhet az erőszakos foglaló megölésével is.⁵⁴ Jogos védelmet lehet megállapítani nemcsak a megtámadott védekezése esetén, hanem akkor is, ha a megtámadott családtagja vagy akár idegen is a megtámadott segítségére siet.⁵⁵ A *Tripartitum* III. 21. címmel szemben a megtámadottnak nem kötelessége, még lelkiismerete szerint sem, a kitérés.

A *Quadripartitum* büntetőjogi részére vonatkozólag megállapíthatjuk, hogy büntetőjogi elveiben a *Tripartitumot* követi, de annak anyagát az 1514 utáni országgyűlések határozataival kibővítve adja. Büntetőjogi definíciói pontosabbak, büntetőjogi elvei modernebbek.⁵⁶ Egészében véve azonban, amint azt az eddigiekből is láthattuk, a *Quadripartitum* nagymértékben követi a *Tripartitumot*, annak ellenére, hogy az előszavában maga is bírálja Werbőczy művét.

A *Quadripartitum* véleménye a *ius communéról*

A *Quadripartitum* szerkesztője, Bodenarius Márton, bécsi jogtárnár a mű címlapján és előszavában is büszkén hangoztatta magáról, hogy „a mindkét jog doktora” (*iuris utriusque doctor*) címmel rendelkezett. Ebből jogosan következtethetnénk arra, hogy a *Quadripartitum*ban a *ius commune* nagyobb befolyásra tett szert, mint a *Tripartitum*ban, amelynek szerkesztője, Werbőczy István

53 *Quadripartitum*, IV. 34. cím.

54 *Quadripartitum*, IV. 34. cím.

55 *Quadripartitum*, IV. 34. cím, 35. cím.

56 DEGRÉ Alajos: A *Négyeskönyv* büntetőjogi elvei. Budapest, 1936. 100.

nem volt mindkét jog doktora, sőt még egyetemi jogi tanulmányokat sem folytatott.

A *Quadripartitum* szövege azonban durván rácafol erre a munkahipotézisre.

Rögtön az Előszóban feltűnik Bodenariusnak, a római jog és kánonjog doktorának az az éles kijelentése, amely szerint a magyar jognak azokról a jogtételeiről, amelyek a kánonjoggal és a római joggal ellenkeznek, nem is érdemes szólni, mert a magyar jog kezdettől fogva nem azok mintája szerint készült, és így a *Quadripartitum* most sem ezek szerint készítendő.⁵⁷

A *Quadripartitum* különösen élesen fogalmazza meg a császári jog hatályának elutasítását a III. rész 3. címében, amely különösen feltűnő, ha összevetjük azt annak eredeti forrásával, a *Tripartitum* Prologusa 10. címével. A *Quadripartitum* szerint az ország nemesei közötti pereket nem a császári jog szerint, hanem kizárólag ennek az országnak hazai joga szerint kell eldönteni, és azok az ítéletek, amelyek országunk hazai jogaival ellenkeznek, még ha a császári jognak megfelelnek is, hatálytalanok és erőtlenek legyenek.⁵⁸

A *Quadripartitum* tehát a császári jog hazai érvényét kategorikusan elutasítja, bár ezt csak a nemesi jog vonatkozásában teszi meg. Feltűnő, hogy ebben a címben, ahol a császári jog hazai érvényét a nemesi jogban a *Quadripartitum* tagadja, forrásunk nem a *ius commune* kifejezést, hanem a *ius imperiale*, vagyis a császári

57 *Quadripartitum*, Praefatio (ed. Zagrabiae, 1798, VI.): „Nam in quibus rebus dispositioni iuris communis tam canonici, quam civilis adversetur, ne commemorare quidem operae pretium existimamus, cum, ut praefati sumus, decreta hujus regni Hungariae, ad normam, regulamque illius iuris, sicut ab initio redigi noluerunt, ita neque redigenda sunt.”

58 *Quadripartitum*, III, 3. (ed. Zagrabiae, 1798, 237): „Judicia autem ipsa inter Nobiles Regni hujus coram iudicibus ejusdem ordinariis, super quibuscunque negotiis mota, et suscitata, non iuxta imperialia, et caetera, sed iuxta domestica solummodo, et municipalia Regni istius jura discuti debent, et iudicari; sententia enim, si qui contra ipsa Regni iura lata, et pronuntiata per ipsos iudices fuerit, etiamsi iuribus imperialibus consentanea esse videatur, nullius tamen momenti, et vigoris esse censebitur.”

jog kifejezést használja. Az elutasításnak a *Quadripartitum* nem adja indokát, de a *ius imperiale* kifejezésből következtethető, hogy az elutasítás indoka az, hogy a császári jog a Habsburg császárok joga, amelynek elfogadása Magyarország függetlenségét veszélyeztetné.

A *Tripartitum*ban, amely egy teljesen más történelmi környezetben született, ennek az elutasító érvelésnek nyoma sincsen. A *Quadripartitum* III. rész 3. címe nem más, mint a *Tripartitum* Prologusa 10. címének átdolgozása. A *Tripartitum* eredeti szövegében azonban a *Quadripartitum*ban szereplő állásponttal homlokegyenest ellenkező vélemény jut kifejeződésre. Werbőczy szerint ugyanis „a jog neve alatt a szokásjog is értetik; és ha a fejedelem elrendeli, hogy a jog szerint kell bíraskodni, akkor a bíró a helyi szokásjog és a jogszabályok alapján hozhat ítéletet. Viszont megfordítva: szokásjog nevezete alatt értendő a közös jog is; minélfogva, ha valaki keresetében említést tesz a szokásról, azt kell föltenni, hogy a közös jogot is akarta érteni alatta.”⁵⁹

Werbőczy a középkori jogászok álláspontját teljes mértékben elfogadta, és eszerint az alkalmazott jog elsősorban szokásjog, vagyis ha a fejedelem elrendeli, hogy a jog szerint kell bíraskodni, és az ítéletet a joga (*ius*) alapították, akkor ezalatt nemcsak a magyar törvények értendők, hanem a szokásjog is, a szokásjogba pedig a *ius commune* is beleértendő. Itt Werbőczy lényegében Baldus véleményét fogadta el, aki Johannes Andreae idézi, amely szerint a vélemények különbözősége esetén az *opinio communis* kell követni, mert annak szokásjogi ereje van, a *ius commune* pedig Casaregis szerint nem más, mint a jogtudósok közös vélemé-

59 *Tripartitum*, Prologus, tit. 10.: „Ideo appellatione iuris venit etiam consuetudo & si princeps committit, ut iudicetur secundum iura, tunc iudex poterit ferre sententiam secundum consuetudinem & statuta loci, sicut etiam e contrario appellatione consuetudinis venit ius commune. Ideo si quis in actione sua faciat mentionem de consuetudine, etiam ius commune videtur intentatum esse.”

nye, ezért tehát joggal mondható, hogy a *ius commune* szokásjogi erővel rendelkezik.⁶⁰

A *Quadripartitum* ezt a Werbőczytól származó eszmefuttatást teljesen elhagyja, sőt egy vele ellenkező értelmű szakasszal helyettesíti. Ez a szerkesztési eljárás bizonyos a történelmi körülmények megváltozásának tudható be. Az 1500-as évek elején Magyarország még független ország volt, néhány évtizeddel korábban, Mátyás uralkodása idején pedig az európai vezető hatalmak között foglalt helyet, Magyarország függetlenségét a Német-Római Birodalom nem fenyegette, sőt éppen ellenkezőleg, Mátyás ostromolta meg és tartotta elfoglalva Bécs várát.

Fél évszázad múltán azonban Magyarország helyzete radikálisan megváltozott. A törökök elfoglalták az ország egyharmadát, ami pedig a királyi Magyarországból megmaradt, az a Habsburgok kezére került. A *Quadripartitum* szerkesztőbizottságában helyet foglaló magyar urak joggal félhették a megmaradt királyi Magyarország függetlenségét, és ezért a magyar jog modernizálásától lényegében elzárkóztak, noha ebben az időben Európában már a *ius commune* és a helyi jogok egybeolvasztása volt napirenden, nem a szokásjogi gyűjtemények toldozgatása-foltozgatása.

Mindezen hangzatos és elutasító kijelentések ellenére, a *Quadripartitum* számos részletszabálya nem ennyire elutasító a *ius commune* szabályaival szemben. Egyrészt a *Quadripartitum* az előbb említett kivétellel átveszi a *Tripartitumból* azokat a részeket, amelyeket Werbőczy is a *ius communéből* vett át, másrészt néhány, a *Tripartitummal* ellenkező újítást is kifejezetten a *ius communé*ra való hivatkozással hajt végre a szerkesztőbizottság.

60 BALDUS, *Comm. in. X.1.25., de constitutionibus, c. ne innitaris, n. 5* (Lugduni 1564. fol. 10r): „Dicit Jo. An. quod in diversitate opinionum debemus sequi opinionem communem, quia opinio communis habet vim consuetudinis.”

Felvethető tehát, hogy a *Quadripartitum* a *ius imperiale* és a *ius commune* kifejezéseket nem azonos jelentésben használja, mert bár a császári jogot elutasítja, a *ius commune* vonatkozásában ezt kifejezetten nem mondja. A császári jog alatt érthették például a császári rendeleteket, a birodalmi gyűlés határozatait vagy akár a császári kamarai, dikasztériális igazgatás rendelkezéseit,⁶¹ ami természetesen teljesen más, mint az egyetemeken tanított *ius commune*. A két kifejezés eltérő jelentésben való használatának tehát van alapja.

A *Quadripartitum*nak a *ius communé*val szembeni elég ambivalens állásfoglalását másképpen aligha tudjuk magyarázni. Egyrészt az elvek szintjén mereven elutasítja a császári jog, a *ius imperiale* alkalmazását, bár azt nem mondja, hogy a *ius commune* és a *ius imperiale* egy és ugyanaz, másrészt viszont egyes szokásjogilag meggyökeresedett szabályokat azért változtat meg, mert azok a *ius commune* szabályaival ellentétesek.

A következőkben azokat az új részletszabályokat mutatjuk be, amelyeket a *Quadripartitum* szerkesztői éppen a *ius commune* alapján vettek be a *Quadripartitumba*; vagy pedig a *Tripartitumból* vettek át, ahol azok eredetileg Bartolus és Baldus munkáiból vett idézetek voltak.

61 A *ius imperiale* tartalmáról vö. Johann Jacob GOPPOLDT: *Jus imperiale, seu caesareum novissimum Ferdinandeum ac Leopoldinum in tres partes divisum. Ex novello imperii recess de anno 1654. Viennae Austriae 1680.* Johann Heinrich Boeris-Johann TAPFF: *De Germania jurisprudentia sua domestica nunquam destituta, Bobenberg 1747.* 16.: „Vocem gemeines Recht indicare ius imperiale, non Romanum, sed Germanicum monstrat Datt.” (Johann DATT: *Volumen rerum Germanicarum Novum, sive de pace imperii publica libri V.* Ulm 1698. 713.)

Actore non probante, reus absolvitur

A *Quadripartitum* perjogi újításait a szakirodalomban Degré Alajos dolgozta fel. Megállapítása szerint az egyébként a végletekig konzervatív *Quadripartitum* talán a perjog területén vezette be a legtöbb újítást.

Ezen modernizációs rendelkezések egyike volt az esküre alapuló elavult feudális perjog modernizációja a *ius commune* segítségével. Ennek egyik fontos lépése volt az *actore non probante reus absolvitur* elvének bevezetése mind a nemesi perjogba,⁶² mind a városi polgárok perjogába.⁶³

Különösen figyelemre méltó a *Quadripartitum* indokolása arra vonatkozóan, hogy az említett normát miért kellett a *Quadripartitum*ba felvenni annak ellenére, hogy az évszázados magyar szokásjog ellenkező értelemben rendelkezett. A *Quadripartitum* indokolása szerint mivel az említett szokásjogi szabályokat a *ius commune* ellenére vezették be, ezért indokolt a már meggyökereedett szokásjogi szabály hatályon kívül helyezése.

A *Quadripartitum* szerkesztői tehát pont a *ius communé*ra hivatkozással helyeznek hatályon kívül egy szokásjogi szabályt,

⁶² *Quadripartitum*, III. 40.

⁶³ *Quadripartitum*, IV. 25.: „Si quispiam autem civium occasione debitorum per aliquem in litem tractus fuerit, se nulla probatio contra eum per actorem produci poterit, hoc casu licet vetusta consuetudo ipsarum liberarum civitatum fuerit, quod civis ille incattus juramento solius personae suae se expurgare debeat, quia tamen consuetudo haec contra omnem bonam rationem, et contra regulas juris communis fuit introducta, praebatque manifestam ansam, et occasionem inquietandi, ac ad indebita iuramenta compellendi quoslibet, etiam probos et honestos, ac etiam innoxios cives; capropter a modo in posterum observari non debet, sed prout inter alios, sic etiam inter cives locum habere debet illa trita regula juris, quae habet: quod actore nihil probante reus absolvatur. Si tamen adfuerit quidem pro actore aliquis plena probatio illius debiti, pro quo agitur, eo casu defectus talis semiplenae probationis supplendus erit juramento partis actoris, juxta ea, quae superius, ubi de probationibus actum est, scripta invenies.”

amely korábban alkalmazást nyert. Feltűnően ellenkezik ez az előszóban kinyilatkoztatott elvekkel, amely szerint Magyarországon nem a császári jog szerint döntenek el a pereket, és a császári jognak Magyarországon semmi hatálya nincsen.

Az elévülés nyugvása

A *Quadripartitum* szerkesztőinek feladata volt, hogy a *Tripartitum* kiadása után keletkezett törvényeket is felvegyék a *Quadripartitum* szövegébe. Az 1542. évi országgyűlés 22. cikke elrendelte, hogy az 1526 augusztusától 1542. március elsejéig számított utolsó tizenöt évet és hat hónapot egyáltalán nem kell azoknak az éveknek a sorába tudni, amelyek az igaz uraik és örököseik birtokából bármiképpen kikerült örökségekre és birtokjogokra nézve, az ország törvényénél és szokásánál fogva, a hosszú idejű elévülésnek vannak szánya.

A *Quadripartitum* az 1542. 22. törvénycikket azzal a megjegyzéssel iktatja be, hogy bár a *ius commune* szerint a háború ideje nem számít bele az elévülésbe, de Magyarország szokásjoga szerint az ellenségeskedések és háborúk ideje általában beleszámít az elévülésbe, mivel a magyarok a törökökkel való szüntelen háborúskodásban és hadakozásban élnek. Ennek ellenére a *Quadripartitum* az 1542. évi 22. törvénycikkkel egyezően az 1526 és 1542 közötti időszakot kiveszi az elévülés alól.⁶⁴

⁶⁴ *Quadripartitum*, II. 66.: „Tametsi autem ex vereri hujus Regni Hungariae, partiumque sibi subjectarum observatione, constitutio illa juris communis; quod videlicet tempore hostilitatis, praescriptio non currat, sed illud tempus de praescriptione subducatur, locum generaliter non habeat; cum Regnum istud vix aliquando tali tempore hostilitatis careat, sed semper cum hostibus, praesertim fidei Christianae Turcis, dimicare cogatur: nihilominus exstat publica etiam regnicolarum in conventu eorum generali Novizoliensi de anno Domini 1542 celebrato edita, et per Majestatem Regiam confirmata constitutio.”

A *Quadrupartitum* szerkesztői tehát formálisan tagadják a *ius commune* érvényét, de lényegében annak megfelelő rendelkezést iktatnak a törvénykönyv tervezetébe.

A nemesi javakról való rendelkezés

Már a *Tripartitum* I. 58. címe is kimondta, hogy „az apa az ősi javakról és jószágokról fiainak és, ha a jószágok a leányágot is illetik, leányainak sérelmével, nem különben az atyafi az atyai vagy ősi javak és jószágok tekintetében atyjafia sérelmével, fiainak és leányainak, illetőleg atyjafiainak beleegyezése nélkül azon javak elidegenítésére és eladására, helyes ok nélkül, nem tehet bevallást. Ha ilyet tenne, az semmi jogerővel és érvénnyel nem fog bírni.”

A *Quadrupartitum* II. 30. címe megismétli ugyanezt a rendelkezést, de megjegyzi, hogy a *ius commune* ellenkezőleg rendelkezik, mert mindenkinek biztosítja a javai feletti szabad rendelkezést, de minthogy Magyarország régen meggyökeresedett szokásjoga a nemesek ősi vagyona tekintetében a szabad rendelkezést kizárja, a *Quadrupartitum* is ezt a szabályt tartalmazza.⁶⁵

65 *Quadrupartitum*, II. 30.: „Quamvis autem de iure communi unicuique liceat de bonis, et rebus suis propriis libere, prout voluerit, disponere; de veteri tamen regni huius Hungariae lege, et observatione super bonis, ac juribus possessionariis avitis pater in preiudicium filiorum, vel etiam filiarum, si ea ius quoque foemineum sequuntur, & similiter frater in preiudicium fratris super bonis, ac juribus possessionariis paternis, vel avitis sine consensu filiorum, ac filiarum, vel fratrum, quantum ad alienationem, vel venditionem eorundem bonorum, simpliciter nullam penitus passionem facere potest.”

A Tripartitumból átvett szakaszok

a) *A consuetudo*

Az eredeti és származékos *ius gentium* megkülönböztetése mellett a *Tripartitum*ban elsősorban a szokásjogról szóló fejtegetések mutatják Bartolus hatását. Félegyházy 1942-ben még azt hitte, hogy e szakaszok is a kánonjogból származnak. David Ibbetson 2003-ban megjelent tanulmányában hívta fel a figyelmet arra, hogy a *Tripartitum* szokásjogról szóló részének eredeti forrása Bartolus, ugyanakkor viszont Ibbetson számos, Bartolustól származó szakasz esetében nem tudta azonosítani a forrást.⁶⁶ Ibbetsonnal egyetértve tanulmányát itt annyival tudjuk kiegészíteni, hogy Werbőczy nemcsak Bartolust, de néhány más, XIV–XV. századi szerzőt is felhasználta.

Bartolus szerint a szokásjognak három kelléke⁶⁷ van, amelyek nélkül nem jön létre: a) ésszerűség (*rationabilitas*), b) idősültség (*praescripta*) és c) a cselekmények gyakorisága (*frequentia actuum*).⁶⁸

Ezek közül az ésszerűség már a jusztiniánuszi római jogban (D.13.39) is fogalmi eleme volt a szokásjognak. Ez a követelmény a glosszátorok szerint azt jelentette, hogy nem válhatott szokásjoggá

66 IBBETSON: Custom in the Tripartitum. In: Martin Rady (ed.): Custom and law in Central Europe. Cambridge, 2003. 14–24.

67 Korábban, például 1234 körül más kellékekkel kellett rendelkeznie a szokásjognak. Vö. Gl. *legitime sit praescripta* ad X.1.4.11., *de consuetudine*, c. *cum tanto* (Lugduni 1584. coll. 95.): „Ad hoc ut ergo consuetudo iuri communi praedictet, requiritur primo quod rationabilis sit, et quod sit praescripta, ut hic, et c. cum eccl. Item quod ex certa scientia, et non per errorem sit inducta, ff. de leg. 1. quid non ratione, et sciente illo qui potest ius condere. [...] Et quod non sit contra ius naturale. Item requiritur quod sit usus illa consuetudine sive vicibus illis quibus usus est eo animo ut intendas, sive credas te ius habere. Item requiritur quod maior pars populi usa sit ea consuetudine ad hoc ut secundum eam iudicetur.”

68 BARTOLUS: *Comm. in D. 13.32., de legibus senatusque consultis et longa consuetudine*, l. *de quibus causis*, n. 11 (Lugduni, 1550. fol. 22rab).

az a szokás, amelyet a törvényhozó kifejezetten megtiltott, mivel az nem minősült ésszerűnek, nem volt ésszerűen összeegyeztethető a törvényhozó akaratával.⁶⁹

Az időszülség szintén már Bartolus előtt ismert kelléke volt a szokásjognak. Ez a követelmény azt jelentette, hogy nem válhatott szokásjoggá az a szokás, amely kevés ideje vált gyakorlattá. Ezt a kelléket nem mindegyik glosszátor tekintette szükségesnek. Johannes Teutonicus még tagadta ennek (*ut sit praescripta*) szükségességét.⁷⁰ Arról is vitatkoztak a glosszátorok, hogy mennyi idő szükséges a szokásjoggá váláshoz. A civilisták tíz, illetve húsz évet, a kánonisták a *consuetudo contra legem* esetén 40 évet követeltek meg.

Bartolusnál feltűnt még egy követelmény, a *frequentia actuum* is, amely a glosszátoroknál és a Bartolust megelőző kommentátoroknál nem volt ismeretes. Ez azt jelenti, hogy a szokás jogi jellegének elismeréséhez szükség van annak rendszerességére is. Vagyis nem elegendő pusztán annak régisége. Bartolus szerint nem elég tehát az, hogy a szokás időszült legyen, amely követelménynek eleget tesz egy tíz évnél régebbi, de egyszeri cselekmény is.

Ezt a három követelményt először Bartolus kapcsolta össze és tette a szokásjog szükséges feltételévé.⁷¹ Werbőczy szintén ezt a három követelményt sorolta fel, aminek alapján nyilvánvaló, hogy Bartolus tanításait fogadta el, még akkor is, ha nem teljesen szó

69 Gl. *rationabilis* ad X.1.4.11., *de consuetudine*, c. *cum tanto* (Lugduni, 1584, coll. 95.): „Et quam consuetudinem dices rationabilem? Illam dico rationabilem, quam non improbant iura.”

70 Gl. *contra* ad D. 12 c. 7 (Lugduni, 1581, coll. 411.): „Sed longum est illa, quod est decem vel xx annorum... Non ergo requiritur quod consuetudo... sit praescripta.”

71 BARTOLUS: *Comm. in D. 1332., de legibus senatusque consultis et longa consuetudine*, l. *de quibus causis*, n. 11 (Lugduni, 1550, fol. 22rab): „Et leges videntur ponere tria, scilicet frequens actus, ut C. e.l.j et C. de aed. pri. l. an in torum et hic et in rubr. supra eo. tit. Secundo temporis diurnitas, ut hic in gl. Tertio quod principium sit rationabile.”

szerint idézte őt. A nem szó szerinti idézés arra vall, hogy Werbőczy Bartolust közvetlenül nem olvasta, hanem Bartolus eszméit közvetett forrásból merítette. Bartolus ugyanis nagyon ismert, befolyásos jogász volt, akinek munkássága nemcsak a civiljogi és egyházi jogi szerzőket is befolyásolta, hanem a *Tripartitum*on keresztül a *Quadripartitum*ot is.

b) A privilegium

A *Tripartitum*ban az egyik legjelentősebb, de eddig kevésbé kutatott terület, amely egyértelműen a *ius commune* befolyását mutatja, a privilegiumokról szóló címekben olvasható.

A középkorban a *privilegium* az egyik legfontosabb jogforrás volt, Werbőczy *Tripartitum*ának joggal képezte egyik legfontosabb területét. Werbőczy a *Tripartitum* II. 7–12. címekben értekezik a privilegium fogalmáról, fajtáiról, kellékeiről, megszűnésének módjairól.

Főképpen a *Tripartitum* II. 12. címe mutatja a *ius commune* hatását, amely a privilegiumok hatályának megszűnéséről szól. A *Tripartitum* II. 12. címének közvetlen forrása még alaposabb kutatásra szorul, amelyet ehelyütt nyilvánvalóan nem lehet elvégezni.

Jelenlegi kutatásaim alapján azt tudnám mondani, hogy Werbőczy a privilegiumokról szóló részeket szintén a *ius commune*-ből vette, de valószínűleg egy jobban elterjedt, mondhatni „népszerűsítő” összefoglalást használhatott fel. Leginkább Piergiovanni Ferrari *Practica aurea* című, gyakorlati jellegű munkája mutat jelentős hasonlóságot a *Tripartitum* II. 12. címének szövegével.⁷² Piergiovanni Ferrari nem tartozik a jelentős elméleti jogtudósok közé, de gyakorlati célokat kitűző munkája, amely az 1300-as években született, méltán tarthatott érdeklődést Werbőczy becses figyel-

72 *Practica Aurea* Iohannis Petri de Ferrariis, Papiensis iuriconsulti eximii. Coloniae, 1576. 191.

mére. Talán ez volt Werbőczy közvetlen forrása. A kérdésről egy készülő cikkben bővebben fogok írni.

Ami a *Quadripartitumot* illeti, ez a mű lényegében szó szerint átveszi a *Tripartitumból* az összes privilégiumra vonatkozó címet, és jelentős módosításokat sem ad hozzá. Ezáltal ezek a címek a *ius commune* közvetett befolyását bizonyítják a *Quadripartitumban*, de ez sem Bodenarius Mártonnak, hanem Werbőczynek köszönhető.

c) *A moderamen inculpatae tutelae*

A Prológus mellett a *Tripartitumban* a *ius commune* hatását legerősebben a jogos védelemről szóló rész bizonyítja, amely a mű végén helyezkedik el.

Werbőczy korára a büntetőjog már igen magas színvonalat ért el, több száz oldalas büntetőjogi értekezések álltak a *Tripartitum* szerzője rendelkezésére. A jogos védelemről szóló címek bizonyítják, hogy Werbőczy ismerte ezt a szakirodalmat, legalábbis annak a jogos védelemről szóló részét.

A glossza szerint a saját, illetőleg mások személye vagy javai ellen intézett, illetőleg ezeket közvetlenül fenyegető jogtalan támadást elhárító cselekmény csak akkor nem büntethető, ha a vétlen önvédelem mérsékletével (*cum moderamine inculpatae tutelae*) követik el. A vétlen önvédelem mérsékletének, vagyis mai kifejezéssel a jogos védelemnek a glossza⁷³ és Werbőczy szerint három

73 Gl. *moderatione* ad C. 8.4.1., *unde vi, l. possidentis* (Lugduni, 1627, coll. 2054.): „Moderamen circa tria attenditur. Primum, ut si armis inferatur violentia, et armis repellatur. Si sine armis, simili modo repellatur. [...] Secundum, ut in continenti flagrante adhuc maleficio violenter invasor repellatur. ... Tertium, ut ad defensionem, non ad ultionem seu vindictam. ... Item circa illud quod dixi de moderamine, primo quaeritur: Quid si pugnus unius plusquam alterius ensis percudit? Respondeo: defendat se ense propter inequalitatem virium, cum vim vi repellere omnia iura proclament. [...] Item numquid est necesse ut prius percuti expectet? Quidam dicunt quod sic. [...] Tu dic quod sufficit terror armorum, vel iactatio percussorum.”

feltétele van: a) az arányosság, b) az egyidejűség és c) a védekező szándék.

Werbőczy fejtegetéseiből látszik, hogy a *ius commune* tanítását fogadta el. Werbőczy azonban nem a glossza és nem Bartolus véleményét fogadta el, hanem egy másik kommentátor, Baldus tanítását követi. Számára nem elegendő a jogos védelemhez, hogy a támadó a fenyegetésének érvényt tud szerezni, ahogyan ez a glossza és Bartolus számára elegendő. Werbőczy ugyanazt a kivételt említi, mint Baldus, hiszen Werbőczy is azt állítja, hogy tettelesen is szabad szembeszegülni azzal a támadóval, aki társaira várakozik, mert ekkor a késedelem veszedelemmel járna.

Ennek a megfogalmazásnak a használata arra utal, hogy Werbőczy ismerte Baldus kommentárját, amelyet a *Codex Iustinianus*-hoz írt, de legalábbis egy olyan műből dolgozott, amely Baldustól merített. Itt leginkább Angelus Aretinus⁷⁴ *Institutio*-kommentárja említhető, amely nem bizonyít egész mondatokra kiterjedő szöveggyekezést, de számos kulcskifejezés azonos a két műben.

A *Quadripartitum* néhány modernizáló szabályt tartalmaz a jogos védelemről, de a *Tripartitum* szövegén nem sokat módosít. A munkát szerint az ingó vagyron védelménél éppen úgy helye van a jogos védelemnek, mint a személy esetében.⁷⁵ Az ingatlan jogos védelme pedig, ha az visszafoglalás útján történik, jogosan történhet az erőszakos foglaló megölésével is.⁷⁶ Jogos védelmet lehet megállapítani nemcsak a megtámadott védekezése esetén,

74 Angelus ARETINUS: *Comm. in Inst.* 1.2.2., *de iure naturali, gentium et civili*, § *sed ius quidem civile*, n. 9 (Venetijs, 1609, fol. 15va): „Quid si minatus est mihi, an possum cum licite offendere? Bar. in d.l. *metum C.* quod me. cau. dicit, quod si ille erat homo consuetus minas suas executioni mandare, quod est iustus metus, alias non, facit quod notat Bar. in l. *de pupillo* § *si quis ipsi praetori*. ff. *de no. op.* Sed Baldus in l. 1. C. *unde vi*, dicit, quod immo verbis est resistendum, et non ferro, nisi ille expectaret socios, et mora esset pericula allatura.”

75 *Quadripartitum*, IV. 34. cím.

76 *Quadripartitum*, IV. 34. cím.

hanem akkor is, ha a megtámadott családtagja vagy akár idegen is a megtámadott segítségére siet.⁷⁷ A *Tripartitum* III. 21. címével szemben a megtámadottnak nem kötelessége, még lelkiismerete szerint sem, a kitérés.

Összefoglalás

Ha a *Quadripartitum* és a *ius commune* viszonyát összefoglalóan szeretnénk jellemezni, két fontos állítást lehet tenni.

Az első és legfontosabb hozadéka a jelen tanulmánynak az, hogy a *Quadripartitum* a *ius commune* és a *ius imperiale* kifejezéseket valószínűleg eltérő értelemben használja, másképpen nehezen magyarázható az az ellentmondás, hogy a *Quadripartitum* kifejezeten visszautasítja a császári jog magyarországi hatályát, de a *ius commune* szabályaira hivatkozással változtat a *Tripartitum* egyes tételein.

Jogtörténeti szakirodalmunkban, tankönyvirodalmunkban elterjedt az a vélekedés, amely szerint a császári jog egyenlő a római joggal, a római jog pedig a *ius communéval*. Ennek azonban nem sok alapja van. Bár igaz, hogy az ókorban a római császárok *constitutói* alkották a római jog egyik legfontosabb forrását, a középkorban ez már nem volt igaz. A középkorban ugyanis a *ius commune* nem a római császárok joga volt, még csak nem is a Római Birodalomé vagy annak szerveié, hanem a jogtudósoké, a glosszátoroké és a kommentátoroké.

A *Quadripartitum* szerkesztői ennek megfelelően érezhetően jobban féltették hazánkat a Habsburg császártól és annak közigazgatásától, mint az egyetemi jogtudósoktól. Az *egyetemi tudósjog* a *ratiót* testesítette meg, a császári jog viszont az elnyomást. A *ius*

⁷⁷ *Quadripartitum*. IV. 34. cím. 35. cím.

commune a racionálisabb, ésszerűbb jog mintaképe volt, a jog modernizálásának eszköze, a császári jog viszont Magyarország közigazgatási alávetésének eszköze, instrumentuma volt.

Mindemellett a *ius commune* befolyása a *Quadripartitumra* kisebb, mint Werbőczynél. Bár Werbőczy István, a *Tripartitum* szerkesztője nem rendelkezett olyan tudományos címeccel, mint Bodenarius Márton, aki büszkén fitogtatta mindkét jogi doktorátusát, Bodenarius jogtudománya még Werbőczy tudományánál is sokkal szegényesebb, ha a *Quadripartitum* szerény tartalmi újításait, tudójogi tartalmát nézzük.

A *Quadripartitum* a glosszátorokat, kommentátorokat lényegében alig ismeri, csak elementáris, közhelyszerű szabályokat idéz a római jogból. Ennél még Werbőczynek is több fogalma volt a római jogról,⁷⁸ noha neki nem volt mindkét jogból doktorátusa.

⁷⁸ ÉRSZEGI Géza professzor hipotézise szerint a *Tripartitum* nem feltétlenül egyedül Werbőczy István alkotása, hanem valószínűleg mások segítségét is igénybe vette az összeállításnál. Ugyanakkor nem lehetetlen, hogy Werbőczy behatóbb elméleti jogi ismeretekkel is rendelkezett, talán Bartolus és Baldus műveit forgathatta, annak ellenére, hogy jogi tanulmányokat nem folytatott. A jelen tanulmány a Bolyai Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.